

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

УДК 342.7: 341.3
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.03>

ВОЛЧЕНКО Н. В.,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету

КУРИЛО О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету

ПРАВО НА ПРОДОВОЛЬСТВО У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей закріплення права на продовольство у міжнародному гуманітарному праві. Авторами поставлено такі завдання: встановити визнання права на продовольство для цивільного населення під час збройних конфліктів, проаналізувати закріплення необхідності дотримання індивідуальної продовольчої безпеки нормами міжнародного гуманітарного права, визначити відповідальність за недотримання чи неналежне дотримання зазначених норм.

У роботі визначено, що право на продовольство є одним з основних прав людини, що має бути додатково захищеним під час збройних конфліктів. Адже, позбавлення такого права є прямим насиллям над людиною, що в кінцевому результаті може призвести до смерті. Женевські конвенції містять достатню кількість норм, які регулюють право людини на продовольство, проте, їх реалізація зазвичай ускладнюється характером самих воєнних дій. До того ж, можна констатувати наявність чіткого акценту на потребу дотримання та забезпечення індивідуальної продовольчої безпеки, особливо, для специфічних категорій осіб: дітей, жінок, людей похилого віку, військовополонених тощо. Основною частиною Женевської Конвенції Про захист цивільного населення під час війни з цього питання є Глава «Харчування та одяг» і прямо визначає право осіб на індивідуальну продовольчу безпеку. Зазначені норми, що містяться у Женевських конвенціях, а також певні звичаєві норми, які стосуються поводження держав-сторін збройних конфліктів, як і інші норми міжнародного гуманітарного права, застосовуються автоматично з початком такого конфлікту. Формулювання вимог до харчування є достатніми, щоб говорити про дотримання індивідуальної продовольчої безпеки. Головна проблема залишається у сфері недопущення порушень вимог відповідних норм щодо права на продовольство.

В разі ж недотримання чи неналежного їх дотримання виникає відповідальність як на рівні держави, так і на рівні окремих осіб. Великого значення в такому випадку набуває імплементація норм міжнародного гуманітарного права до національного законодавства держав-учасниць конфлікту, а також міжнародні інституції. Порушення права людини на продовольство є одним із найбільш тяжких злочинів, а отже, винні у його скоєнні мають бути притягнені до відповідальності у відповідності до практики міжнародного кримінального судочинства, що становить інтерес для подальших досліджень у даній сфері.

Ключові слова: право на продовольство, міжнародне гуманітарне право, індивідуальна продовольча безпека, Женевські конвенції, злочин проти людяності.

Постановка проблеми. Фактична відсутність норми міжнародного публічного права, яка б забороняла війну, як таку (те, що визначається як принцип незастосування сили, чи мирне вирішення суперечок не містить її заборони) вимагає від світового співтовариства чіткого дотримання правил ведення дій, які підпадають під її визначення. Положення стосовно поводження з пораненими та хворими військовими, військовополоненими і, звісно, захист цивільного населення під час війни знайшло своє відображення у Женевських конвенціях, що закріплюють базові норми міжнародного гуманітарного права. Основною метою застосування норм міжнародного гуманітарного права є нівелювання всіх можливих негативних наслідків війни, особливо для цивільного населення.

Звертаючись до класичного розуміння ведення воєнних дій у цивілізованому суспільстві застосування сили можливим видається виключно проти протиборчої сторони і тільки у тому обсязі, який потрібен до досягнення воєнної мети. Будь-яка сила, що перевищує необхідну, або яку застосовано проти тих, хто не бере безпосередньої участі у воєнному протистоянні – кваліфікується як незаконна. Отже, фактично така дія стає злочином.

Норми міжнародного гуманітарного права стають більш конкретними у період міжнародного збройного конфлікту, а отже, логічним є висновок щодо їх часткової переваги над нормами міжнародного права прав людини. У будь-якому випадку, логічним є твердження щодо кваліфікації як злочину перешкоджання у реалізації прав людини цивільним населенням у період міжнародного збройного конфлікту. Крім того, не має кореспондування всіх основних прав людини у нормах міжнародного права. Наприклад, дотримання права на продовольство не визначається окремо у статтях Женевських конвенцій. Але при цьому, такі дії, як спроби позбавити населення доступу до гуманітарної допомоги (яка може включати і продовольство), або застосування практики харчових блокад чи інших методів, що призводять до нестачі їжі, води або медикаментів визнаються порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідні дослідження щодо окремих характеристик та особливостей норм міжнародного гуманітарного права знаходять своє відображення у працях українських та закордонних дослідників. Наприклад, Р. Бакстер, М. Грушко, С. Денисенко, В. Денисов, В. Дяченков, А. Замрига, Фр. Кальсховен, В. Пилипенко, В. Репецький, Л. Тимченко, Л. Фуллер та інші. Деякі вчені присвячували

роботи безпосередньо співвідношенню міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права: О. Салієнко, А. Був'є, Е. Давид, Р. Алямкин, А. Дмитрієв. Нами здійснено узагальнення існуючих підходів до визначення права саме на продовольство у період збройних конфліктів та застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо забезпечення індивідуальної продовольчої безпеки.

Метою статті є дослідження особливостей закріплення права на продовольство у міжнародному гуманітарному праві. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: встановити визнання права на продовольство для цивільного населення під час збройних конфліктів, проаналізувати закріплення необхідності дотримання індивідуальної продовольчої безпеки нормами міжнародного гуманітарного права, визначити відповідальність за недотримання чи неналежне дотримання зазначених норм.

Виклад основного матеріалу. У попередніх роботах нами зазначалося, що право на продовольство охороняється разом із іншими базовими правами людини [1]. Його фіксація у Загальній декларації прав людини (ст. 25), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 11), Конвенції про права дитини (ст. 11), регіональних конвенціях доводить відповідне твердження.

Опосередковане визнання права на продовольство для цивільного населення під час збройних конфліктів закріплене у Женевській конвенції IV Про захист цивільного населення під час війни. У даному документі сторони підтвердили своє зобов'язання, наприклад, не вчиняти будь-коли та будь-де діяння стосовно осіб, що не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто *hors de combat*, які можуть бути кваліфіковані як насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури [2]. Технічно, позбавлення людини можливості харчування – насилля над життям, яке може призвести до загибелі, а отже, повинно підпадати під заборону.

Прямі вказівки також містяться у ст. 15, яка визначає можливість створення в районах, де відбуваються бойові дії, нейтралізованих зон, призначених для захисту від наслідків війни цивільних осіб з метою, в тому числі, і постачання продуктів харчування до них. Ст. 23 містить положення про вільне пересування посилок із продуктами харчування для окремих категорій осіб. У розділі II право на продовольство закріплено за іноземцями, що потрапили на територію однієї зі сторін конфлікту. Окупаційна держава, у відповідність з положеннями ст. 55 «зобов'язана за допомогою усіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичним матеріалами; зокрема, постачати необхідні продукти харчування, медичні матеріали та інші припаси, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо» [2].

Основною частиною Конвенції з цього питання є очевидно Глава III, яка має назву «Харчування та одяг» і прямо визначає право осіб на

індивідуальну продовольчу безпеку. У ст. 89 зазначено, що «щоденний харчовий раціон інтернованих повинен бути достатнім по кількості, якості та різноманіттю, щоб забезпечити нормальний стан здоров'я та запобігання явищам, пов'язаним з недостатнім харчуванням» [2]. Ми попередньо вже визначали, що право на продовольство більш доцільно актуалізувати у контексті права доступу до продовольства, а отже формування необхідного рівня індивідуальної продовольчої безпеки [3, с. 309], яка за часів збройних конфліктів набуває особливої важливості.

Продовольчою безпекою на індивідуальному рівні та інших, аж до глобального рівня, прийнято визначати як стан, що досягається у тому випадку, коли всі люди у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя [4]. Дана дефініція є загальновизнаною після 1996 р., коли відбувся Всесвітній продовольчий саміт, учасники якого досягли компромісу у її формулюванні. Ми можемо говорити, що перший рівень забезпечення продовольчої безпеки – індивідуальний – реалізовуватиметься виключно через реалізацією людини права на їжу. Найвищий же рівень буде складатися із забезпечення продовольчого суверенітету, як «права народів на здорове та відповідне потребам харчування, вироблене екологічно безпечними та стійкими методами, а також їх право визначати власні системи харчування та сільського господарства» [5], що у період збройного конфлікту стає також уразливим.

Окремі положення Женевської конвенції Про поводження з військовополоненими також визначають питання права на продовольство. Так, ст. 26 визначає вимоги до основного добового раціону харчування, який повинен бути достатнім за кількістю, якістю й різноманітністю для того, щоб підтримувати добрий стан здоров'я військовополонених та запобігати втраті ваги або розвитку недостатності харчування [6]. Формулювання вимог до харчування у даному випадку є достатнім, щоб посилатися на визнання права даної категорії осіб на задоволення індивідуальної продовольчої безпеки.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) містить позиції стосовно неприпустимості порушень права осіб на доступ до харчування. Наприклад, ст. 5 містить тезу щодо допустимих умов по забезпеченню права на продовольчу безпеку щодо позбавлених волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, інтерновані вони чи затримані. Ст. 14. визначає потребу у захисті об'єктів необхідних для виживання цивільного населення: «заборонено піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди» [7].

Зазначені норми, що містяться у Женевських конвенціях, а також певні звичаєві норми, які стосуються поведження держав-сторін збройних конфліктів, як і інші норми міжнародного гуманітарного права, застосовуються автоматично з початком такого конфлікту. Держави-підписанти зобов'язуються не лише включати положення гуманітарного до національного права, а і здійснювати необхідні кроки щодо недопущення порушень його норм в умовах конфлікту. Наприклад, ст. 87 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів визначає, що сторони конфлікту «повинні вимагати від кожного командира, який знає про те, що його підлеглі чи інші особи, що перебувають під його контролем, мають намір вчинити або вчинили порушення Конвенцій або цього Протоколу, вжиття необхідних заходів щодо запобігання подібним порушенням Конвенцій або цього Протоколу і, за потреби, щодо порушення дисциплінарного чи кримінального переслідування проти тих, хто вчинив такі порушення» [8].

Очевидним є той факт, що недотримання чи неналежне дотримання норми міжнародного гуманітарного права тягне за собою виникнення відповідальності. Відповідальність за класичною практикою міжнародного публічного права поширюватиметься на як на держави, так і на осіб, які скоювали злочини, отже, також матиме і індивідуальний персоніфікований характер. Держави притягатимуть до відповідальності винних осіб, що належать до їх збройних сил, а також відшкодовуватимуть збитки. Для цього їх національні кримінальні акти повинні містити норми щодо дотримання міжнародного гуманітарного права.

До імплементації та практичного застосування норм міжнародного гуманітарного права держав-учасниць конфлікту ще до його початку повинна спонукати загальна зацікавленість у гуманному відношенню, особливо до тих осіб, що не є безпосередніми учасниками збройного конфлікту, а також формування іміджу цивілізованої правової держави у системі міжнародних відносин. Якщо такі важелі не діють, то повинні включатися наднаціональні механізми: міжнародні організації, міжнародні кримінальні суди, трибунали тощо.

Під час збройного конфлікту порушення права на індивідуальну продовольчу безпеку може бути вчинено навмисно. Наприклад, ворожі збройні сили можуть перешкоджати постачанню продуктів харчування в зону конфлікту (дії, на кшталт блокади). У зоні конфлікту воююча сторона може навмисно змушувати людей залишатися без джерел їжі або забирати продукти харчування, що належать іншим, що може призвести до голоду та погіршення стану здоров'я. Зрозуміло, що відповідні дії можуть вже кваліфікуватися як воєнний злочин, адже воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на

підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [9]. Крім того, можливі випадки знищення запасів продовольства, щоб унеможливити їх використання ворожими силами.

При цьому, зрозуміло що залишки продовольства будуть реалізовуватися по завищеним цінам, що зробить їх недоступними для основної маси населення. Знищення інфраструктурних об'єктів (доріг, мостів, залізничних колій) ускладнює, а часом унеможлиблює забезпечення населення продуктами харчування. Військові дії можуть унеможливити доступ осіб навіть до власних домогосподарств та запасів продовольства. Крім того, корупція може призвести до зловживання владою та перерозподілу продуктів харчування на користь окремих груп населення.

Позбавлення доступу до харчування в міжнародному гуманітарному праві можна кваліфікувати як один з видів жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження. Звертаючись до ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна говорити про нього як про злочин проти людяності. Злочин проти людяності, який згідно п. 2b включає в себе винищення, через такі дії, як «умисне створення умов життя, розрахованих на знищення частини населення, *inter alia* позбавлення доступу до продуктів харчування й лікарських засобів» [10].

Висновки. Ставивши за мету здійснення дослідження особливостей закріплення права на продовольство у міжнародному гуманітарному праві нами у підсумку визначено, що право на продовольство є одним з основних прав людини, що має бути додатково захищеним під час збройних конфліктів. Адже, позбавлення такого права є прямим насиллям над людиною, що в кінцевому результаті може призвести до смерті. Женевські конвенції містять достатню кількість норм, які регулюють право людини на продовольство, проте, їх реалізація зазвичай ускладнюється характером самих воєнних дій. До того ж, можна констатувати наявність чіткого акценту на потребу дотримання та забезпечення індивідуальної продовольчої безпеки, особливо, для специфічних категорій осіб: дітей, жінок, людей похилого віку, військовополонених тощо. Формулювання вимог до харчування у міжнародному гуманітарному праві є достатніми, щоб говорити про дотримання індивідуальної продовольчої безпеки. Головна проблема залишається у сфері недопущення порушень вимог відповідних норм щодо права на продовольство.

В разі ж недотримання чи неналежного їх дотримання виникає відповідальність як на рівні держави, так і на рівні окремих осіб. Великого значення в такому випадку набуває імплементація норма міжнародного гуманітарного права до національного законодавства держав-учасниць конфлікту, а також міжнародні інституції. Порушення права людини на продовольство є одним із найбільш тяжких злочинів, а отже, винні у його скоєнні мають бути притягнені до відповідальності у відповідності до практики міжнародного кримінального судочинства, що становить інтерес для подальших досліджень у даній сфері.

Література:

1. Волченко Н. В. Захист права людини на продовольство у міжнародному публічному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 6. С. 120–124. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/20.pdf (дата звернення: 15 квітня 2023).
2. International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949, 75 UNTS 287. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36d2.html> (date of request: April, the 15th, 2023).
3. Волченко Н. В. Міжнародно-правове регулювання захисту права на індивідуальну продовольчу безпеку в рамках ФАО. *Юридичний науковий електронний журнал* – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. 2022. № 1. 308-311. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/77.pdf (дата звернення: 15 квітня 2023).
4. Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages / Commodity Policy and Projections Service, Commodities and Trade Division Food and Agriculture organization of the United Nations. Rome, 2003. 315 p.
5. Declaration of Nyéléni. Nyéléni village, Sélingué, Mali, 27th of February 2007 URL: <https://nyeleni.org/IMG/pdf/DeclNyeleni-en.pdf> (date of request: April, the 15th, 2023).
6. International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention), 12 August 1949, 75 UNTS 135. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c8.html> (date of request: April, the 15th, 2023).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), ООН ; Протокол від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 15 квітня 2023).
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), ООН ; Протокол від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15 квітня 2023).
9. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120-125. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf (дата звернення: 15 квітня 2023).
10. Rome Statute of the International Criminal Court. 17 July 1998. Adopted by the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/rome-statute-international-criminal-court> (date of request: April, the 15th, 2023).

Volchenko N., Kurylo O. The Right to Food in International Humanitarian Law

Summary. The article deals with the study of peculiarities of the right to food in international humanitarian law. The authors set the following tasks: to provide the recognition of the right to food for the civilian population during armed conflicts, to analyze the establishment of the need to observe individual food security by the norms of international humanitarian law, to determine responsibility for non-compliance or improper compliance with the specified norms.

It was determined that the right to food was one of the basic human rights. It should be additionally protected during armed conflicts. Indeed, the deprivation of such a right is direct violence against a person, which in the end can lead to death. The Geneva Conventions contain a sufficient number of norms that regulate the human right to food, however, their implementation is usually complicated by the nature of the military operations themselves. In addition, it can be stated that there is a clear emphasis on the need to observe and ensure individual food security, especially for specific categories of people: children, women, the elderly, prisoners of war, etc.

The main part of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War on this issue is the Chapter “Food and Clothing” and directly defines the right of individuals to individual food security. The specified norms contained in the Geneva Conventions, as well as certain customary norms concerning the behavior of states parties to armed conflicts, as well as other norms of international humanitarian law, are automatically applied at the beginning of such a conflict. The formulation of nutritional requirements is sufficient to talk about compliance with individual food security. The main problem remains in the field of preventing violations of the relevant norms’ requirements regarding the right to food.

In case of non-compliance or improper compliance, responsibility arises both at the level of the state and at the level of individuals. In such a case, the implementation of norms of international humanitarian law into the national legislation of states participating in the conflict, as well as international institutions, becomes of great importance. Violation of the human right to food is one of the most serious crimes, and therefore those guilty of it should be prosecuted in accordance with the practice of international criminal justice, which is of interest for further research in this area.

Key words: right to food, international humanitarian law, individual food security, Geneva Conventions, crime against humanity.